

Микола Пащенко

ПОГЛЯД ЗБЛИЗЬКА АБО САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ

Рец.: АВТОР — ТВІР — ЧИТАЧ : збірник наукових праць / ред. кол.: Є. М. Черноіваненко, Н. М. Шляхова, М. В. Пащенко. — Одеса: Астропринт, 2012. — 240 с.

Задум наукової праці «Автор — Твір — Читач» обумовлений концепцією триєдності складників, що позначають етапи процесу літературно-художньої творчості, складають предмет та обумовлюють ті чи інші методологічні підходи, аспекти літературознавчої рецепції. Появі такої колективної праці передувала наукова розробка кафедрою теорії літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова проблем, пов'язаних із автором і авторством, рецепцією та інтерпретацією художнього тексту та виходом на нову важливішу кафедральну проблематику в діаді «Текст і світ твору: аспекти взаємодії».

Підсумковими у розробці перших трьох наукових тем стали збірники наукових праць «Проблеми інтерпретації та рецепції художнього тексту (Зб. ...на пошану проф. Нонни Шляхової з нагоди її 70-річчя», 2003 р.) та «Автор і авторство у словесній творчості» (2007 р.).

У збірнику наукових праць «Автор — Твір — Читач» певним чином поєднується кілька аспектів, а відтак і методологій вивчення художнього твору, що зумовило відповідно і комплексне та варіативне застосування ряду методологій. Звісно, що у збірнику як своєрідному жанрі переважає циклічність. Ці індивідуальні авторські рецепції поєднуються переважно типоло-

гією теоретичної, методологічної проблематики чи структурних чинників співтворчості, а саме: мети, процесу і результату творчості на рівнях творчого задуму, становлення формозмісту, рецепції завершеного твору, а також на рівнях смислопородження (текст, світ твору, часо-просторові презентації).

У розділі «Теоретичні аспекти сучасного літературознавства, окрім оглядової статті М. Пашенка, присвяченої «Проблемі рецепції та інтерпретації художнього тексту» (за матеріалами «Круглого столу», 2008 рік), розглядаються переважно сучасні методологічні проблеми історії та теорії літератури.

Так Є. Черноіваненко у статті «Історія літератури як проблема» робить огляд відомих у літературознавстві підходів до укладання численних історій літератури, зосереджує увагу на важливішому питанні, яке турбувало у 70-ті роки Ю. Лотмана, а сьогодні про це пише у своєму підручнику «Мистецтво слова» А. Ткаченко. Останній зауважує, що саме «на рівні узагальнення, висновків, порівнянь, виведення певних закономірностей» [Ткач., с. 9] здійснюється перехід (додамо «історичний» — *уточнення моє.* — М. П.) від історії літератури до теорії літератури як наукової дисципліни, а це вже план структурний, методологічний і концептуальний. Для Є. Черноіваненка в даному випадку важлива історія питання і водночас методологія історії літератури як важливішої науки про літературу. Таким чином, на думку Є. Черноіваненка, історія літератури має вивчатися як історія одного типу, який формувався в окрему епоху, і зокрема, щоб описати історію жанрів, слід схарактеризувати природу жанру в цю епоху. Тому наскрізного принципу розвитку від зародження до сучасності в ній не можна прослідкувати.

Праві ті вчені, які застерігали від сліпого перенесення методологій науки в процеси творчості, зокрема з науки психології у літературознавство (З. Фрейд, Г. Юнг, Ф. Ніцше). Окрім проблеми застосування методів дослідження, є ще проблема предмета історії літератури, власне як і теорії літератури. Тому сьогодні знову і знову постає питання «що ж таке література?, а за цим і питання: за якими критеріями слід визначати статус літературного твору в ту чи іншу епоху? Н. Шляхова, розглядаючи «Методологічні проблеми історії літератури», зауважує, що

«Методологія повинна пристосовуватись до явищ, які стають об'єктом дослідження. Наукові судження не можуть наблизитися до об'єктивності без усвідомлення їх носіями сутності словесного мистецтва.

Одній із найуніверсальніших форм тексту — романові присвячена стаття А. Жаборюка «Жанрова природа роману». Проблемним є питання часу виникнення цієї форми епосу. Не менш проблемними стали питання щодо критеріїв, за якими можна визначати цей жанр. Хоча є і крайнощі, серед них: роман володіє такою кількістю ознак, за якими неможливо прийти до однозначного визначення жанру. В межах короткого огляду проблем визначення природи роману автор статті зосереджується на типології, на своєрідності роману, яка постає із засвоєння ним традицій попередньої літератури, разом з тим він став засобом пізнання складних і суперечливих процесів сучасного життя.

Про взаємопроникнення, синтез, однак уже жанрів наукового літературно-критичного мислення міркує М. Пеха. Вона відзначає розмаїття, жанрову строкатість літературно-критичних праць і водночас так зване повернення есеїстичного типу критичного мислення і дискурсу, вона констатує, що літературознавці прийшли до есеїстичності, виходячи із розуміння потреби співтворчості з письменником, його текстом. Таким чином відбувається синтез мистецтва і науки за рахунок проникнення образного мислення в науку і філософічності, інтелектуалізації — у мистецтво. Автор також розглядає історію жанру есе, торкається питань його поетики, зіставляє з такими жанрами, як автобіографія, щоденник, сповідь, саморефлексія, самохарактеристика.

Митець прагне самовираження і при цьому кінцева мета творчого процесу фіксується в тексті, який у свою чергу звернений до читача, глядача. Саме таким відношенням, які не є однозначними як у творчому акті, так і в поезиці та стилі кожного окремого автора і його твору, присвячує свою розвідку «Діалектика взаємовідносин автора і адресата художньої творчості» Михайло Грицкевич. У статті мовиться власне про конгеніальність читача відносно автора і його тексту. Він пер-

соніфікує перші у вітчизняному, в тому числі українському літературознавстві, спроби повернення (після О. Потебні!) до теоретичного осмислення проблематики відношень читача і автора, образності та стиле- і жанротворення.

У статті М. Пашенка конспективно викладені основні положення щодо метафоризації в аспектах теоретичної поетики, зокрема структурної, іманентної, породжуючої чи зреалізованої, місце цієї форми образного мислення в індивідуальній творчості, в окремому творі. Зауважу, що свої підходи у висвітленні проблематики метафоризації, зокрема в епічному творі, у жанрі новели, більш детально в теоретичному аспекті та у формі мікроаналізу як складової дослідження поетики твору М. Пашенко виклав у монографіях «Поетика одного новелістичного роману» (1992), «Метафорична природа новели» (2009).

Індивідуальні підходи в аналізі текстів новел подаються у статті О. Розанової «Особенности форм обобщения в интеллектуальной прозе (новеллистика И. Бабеля)». До формулювання остаточної мети дослідження автор зазначає, що проза І. Бабеля поліфонічна, має багато відмінностей в інтерпретації. О. Розанова, розвиваючи тезу про філософічність, вважає, що саме завдяки понятійності і узагальненню у слові (додамо — у висловлюванні, періоді тексту як фрагменту, завершеному цілому і образу, будь то образ-конкрет чи образ-абстракт (Г. Вязовський) здійснюється процес переходу від предметного, понятійного світу (однозначного як образу) до образу-абстракту і узагальнення. Цей процес і власне демонструє вираження загального через конкретно-індивідуальне, неповторне.

Розділ другий «Рецептивно-комунікативна стратегія художнього тексту» започатковується статтю Н. Коробкової «Рецепція міфологеми аргонавтів як репрезентанта міжлітературного діалогу Ю. Яновського і російських символістів». Н. Коробкова намічає перспективу дослідження творчості Ю. Яновського у контексті світової літератури, зокрема завдяки порівнянню Яновського-романтика і А. Белого-символіста в аспектах зіставлення рецепцій міфологеми аргонавтів, яка у творчості А. Белого і Ю. Яновського предикативно сприяла творенню нової художньої системи — нового тексту, які представляли

міфологічне мислення, а відтак і символічну картину світу, що стало альтернативою логіці та раціоналістично-реалістичній і позитивістській свідомості XIX ст.

Н. Шляхова дає огляд і своє трактування популярних теорій рецептивної естетики 70-х років XX ст., зокрема американського і німецького її варіантів, представлених Г. Р. Яуссом, а до цього марксистською критикою Т. Адорно, герменевтикою Г.-Г. Гадамера, російським формалізмом, і, безперечно, О. Потебнею.

Варіант інтерпретації «тексту в тексті» подається у статті О. Мізінкіної «Інтерпретація купальського обряду в романі Раїси Іванченко «Отрута для княгині». Поетологічний підхід в аналізі купальського обряду в літературно-художньому тексті дав підстави автору статті говорити про важливішу функцію фольклорного тексту (точніше — одного із його варіантів у історичному романі) зокрема функцію просторово-часову, сюжетну, архаїчну.

О. Розанова у статті «Восстановленный жанр жизни (своеобразии жанра «Книги прощания» Юрия Олеши») пише про есеїстичний жанр, який сам письменник схарактеризував як книгу «про моє власне життя». За цим автор статті дає своє визначення жанру «Книги прощання» як комплексу взаємопов'язаних есе різних різновидів.

Близькою за тематикою і методологією дослідження є стаття О. Подлісецької «Перекодування модусів демонологічних персонажів фольклорно-фантастичних новел Валерія Шевчука (цикл «Голос трави» (1967–1980 рр.)). Беручи за основу методологію «перекодування», автор статті, по суті, веде розмову про активну творчу переробку образів-архетипів, їх художнє, індивідуально-творче перепрочитання, враховуючи гоголівську художню традицію, точніше порушуючи її.

Текст є предметом і проблемою компаративістичного дослідження Д. Чернявської і саме у зіставленні А. С. Пушкіна і Й. Бродського. Зокрема увага зосереджена на VI сонеті із «Двадцяти сонетів до Марії Стюарт» Й. Бродського, який резонує текстуально і асоціативно із пушкінським «Я вас любил». При цьому предметом рецепції автора статті стали наукові розвідки

О. Жолковського («Блуждающие сны»), Л. Баткина «Тридцать третья буква», А. Ранчина «На пиру Мнемозины», що породжує так званий «конфлікт інтерпретацій».

Зразок літературознавчої рецепції художнього твору із зосередженням уваги на першооснові інтерпретації подає С. Вірченко. У статті під назвою «Роман Юрія Косача «Рубікон Хмельницького»: інтерпретація факту чи легенди» увага зосереджена на історизмі твору про Б. Хмельницького із врахуванням того, що французький епізод в історії походів гетьмана, за свідченням дослідників, є вигадкою. Саме цей факт обумовлює наявність вигадки і в структурі історичного роману, що дещо модифікує канон цього жанру.

Розділ третій «Текст. Контекст. Інтертекст» завершує розгляд проблеми «автор — твір — читач». Започатковується він статтею О. Холодова про міфопоетичну семантику хронотопу оповідання «Випадок із практики». Він розглядає текст оповідання А. Чехова з точки зору наявності в ньому міфопоетичних моделей. Проблемність питання в тому, вважає автор статті, що ми звикли легко помічати такі моделі в модерністських і постмодерністських текстах, однак це важче зробити в реалістичних. Від виявлення алегорії і ремінісценції О. Холодов переходить до інтерпретації міфопоетичних і фольклорних мотивів у структурі твору, зокрема: виявляє архетипові моделі сюжету, описує міфопоетичні та інтертекстуальні алюзії в хронотопі і образах головних героїв, розглядає характерний для міфологічної картини світу процес набуття художнім простором здатності моделювати інші непросторові (семантичні, ціннісні тощо) відношення.

Третя стаття О. Розанової в даному збірнику під назвою «Власть претворения (новелла И. Бабеля «Король») засвідчила незаперечну істину: перш ніж приступити до літературознавчого вивчення художнього явища, слід домовитись про терміни, тим більше, що мова йтиме про такі неоднозначні поняття, як сюжет, фабула, композиція тощо. Власне і предмет вивчення — новела Й. Бабеля «Король» — сюжетно і композиційно досить складне явище, тому О. Розанова включає у розгляд не лише компонентний склад, а й відношення між складовими

структури твору. Вона задіює весь відомий у літературознавчій науці арсенал прийомів для мотивації і аргументації особливостей породження сюжетно-композиційної цілісності. При цьому увага зосереджена, як уже було сказано, не на елементарному складі, а на композиційних формах того ж сюжету, образу, позасюжетних елементів, на ритмі цих композиційних форм.

В. Саєнко у статті «Вещь в романе В. Набокова «Приглашение на казнь» зосереджує увагу на предикативності предметного світу твору. Автор статті, узагальнюючи уже сказане попередниками про міфопоетичний, філософський контекст твору, переважно в аспекті символістської поетики, вважає за потрібне «привідкрити» нові перспективи дослідження функції «речі» у художньому світі роману «Запрошення на страту».

Поетичні тексти як предмет дослідження останнім часом стали поодинокими. Цю прогалину до певної міри заповнює Д. Чернявська у статті «Два «августа» Иосифа Бродского». Мова йде про поезію без назви, яка увійшла до циклу «Июльское интермеццо». Вона у часі писалась протягом липня і завершена у серпні 1961 року. Отже автор статті умовно підводить її під назву «Август», оскільки у Бродського назву «Август» має поезія, яка написана у 1996 році. Однак інтервал у часі написання — це ціле життя поета. А це означає, як вважає Д. Чернявська, що дві події є різними моделями світу. Скрупульозне зіставлення, а точніше протиставлення цих двох різних світів, суб'єктивно відображених, однак одним і тим же автором, але у різних обставинах життя (а це вже інший образ автора чи автора-творця!), екстраполюється на усвідомлення таємниці і сутності долі поета.

Проблема автора має свою історію. Постановка питання про інтертекстуальність концепту «автор» (від О. Потебні до постструктуралізму) у статті Н. Шляхової є поверненням від структуралістських та постструктуралістських, переважно західно-європейських концепцій «автора» до вітчизняних, зокрема потєбніанської. Огляд бахтінського вирішення проблеми автора і філософсько-методологічного способу її розв'язання утвердили Н. Шляхову у думці, що є певна подібність його концепції із потєбніанською теорією. Це, зокрема, виявляється у

бахтінській ідеї діяльності співтворця як взаємодії Я та Іншого, потєбніанської процесуальної візії творчості як діяльності, в якій він опирається на Гумбольдта. Обидва (і Бахтін, і Потєбня) говорять про збереження дистанції, функціональну інакшість автора і читача, що сприймання сенсу мовлення аж ніяк не є прямою передачею думки від мовця до слухача (від автора тексту до читача), а лише процесом збуджування власної думки в того, хто сприймає. Отже, здатність до співтворчості породжує розуміння поетичного твору.

Компаративістичні студії сьогодні здатні «порівнювати непорівнюване». Якщо конкретніше, то такою спробою вивчення «Міфологеми Вічної жіночності у прозі Ю. Яновського та поезії О. Блока автор статті Н. Коробкова доводить, що паралель Ю. Яновський — О. Блок цілком доречна. Обидва вони вдаються до міфологізації культурного імені у своїй творчості: Блок — Лицар Прекрасної дами, Ю. Яновський — Лицар культури нації. Автор статті не обмежується розглядом жіночих образів і це ми бачимо із власне естетично означуваних особистостей із романтичним називанням «лицар». Методологічним є розгляд питання, що таке міфологема, міфологічна свідомість, зокрема у символістів? Хоча проблематику міфологізації художнього мислення можна ставити і ширше — стосовно літератури в цілому. Місце і функції варіантів міфологем, на яких постає інваріант «вічна жіночність», складає основний текст дослідження у даній статті.

М. Грицкевич у статті «Читацька пошта» як орієнтир творчості», звернувшись до матеріалів спілкування О. Твардовського зі своїм читачем, вказує на багатоаспектність такої співтворчості. Зокрема досить частими були так звані звернення зі сторінок його власних творів. Для нього був також звичним жанр самоаналізу, розкриття секретів творчої роботи у таких працях, як «Про країну Муравію», «Про вірш «Я вбитий під Ржевом», «Як був написаний Василь Тьоркін».

Проблематика міфологізації в художньому тексті і світі твору знайшла своє продовження також у статті Н. Іванової. Конкретизувалась вона у дослідженні образу культурного героя у повісті «Розсічене коло» Валерія Шевчука. Автор статті про-

слідковує, як у Шевчука трансформується форма розповіді у міф про культурного героя, відзначає, як письменник стилізує оповідь під філософсько-культурний контекст XVI століття, як він маркує і ускладнює образи за рахунок міфопоетичних прийомів з різною мірою дистанціювання автора від зображуваного і тексту в цілому риторичної літератури, пануванням ейде-тичної поетики.

Збірник наукових праць засвідчив широкий спектр і глибину проблем, які розробляв і продовжує розробляти колектив кафедри теорії літератури та компаративістики. Теоретична та методологічна основа цих досліджень напрацьована десятиліттями і складає вагомий внесок у науку Одеської філологічної школи.

Стаття надійшла до редакції 15 жовтня 2013 р.